

Johannes Jørgensen, Mit Livs Legende, bind 1-4, udgivet af Elise Iuul og Henrik Wivel, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2019, 266, 403, 310 og 579 sider. (Bind 1: Den røde Stjerne, Taarnet; bind 2: Vælskland, Det usyrede Brød, Ved den skønne Tempeldør; bind 3: Guds Kværn, Over de valske Mile; bind 4: Kommentarer [inkl. Henrik Wivel, "Efterskrift", side 7-132, Elise Iuul, "Tekstredegørelse", side 137-188, "Kommentarer", side 189-456, og "Selvbiografiske tillæg", side 457-498]).

Af Aage Jørgensen

Henrik Wivels efterskrift til Johannes Jørgensens selvbiografi er omfattende og dybtborende. Den tager afsæt ved en afgørende cæsur i forfatterens liv, afskeden med hjemmet i 1913. Længe havde han rejst rundt især i udlandet, nu blev dette hans permanente liv, med adresse først i Siena og fra 1916 og 40 år frem som bekendt i Assisi. Han blev nu for alvor en europæisk estimeret katolsk skribent, hvis rige produktivitet hurtigt kom til at omfatte også livslegenden, hvis seks første bind udkom 1916-19, mens det syvende og sidste af forskellige grunde lå i venteposition til 1928. Der blev også tid til rejsejournalistik, som fandt vej til bøger, og under Første Verdenskrig til skrifter, der bebrejdede Tyskland den brutale fremfærd mod Belgien – samt til det hagiografiske hovedværk om den hellige Katerina af Siena, der knyttede sig til to lignende forskningsbaserede arbejder, 1907-bogen om Den hellige Frans af Assisi og den langt yngre, skrevet under Anden Verdenskrig, om Den hellige Birgitta af Vadstena. Omskrivningen af livslegendens sidste bind inkluderede en titelændring, fra det bibelpatetiske *Exodus*, der signalerede fordrivelse, til *Over de valske Mile*, der sluttede med hjemkomst og dermed vel forsoning.

Nedskrivningen gik rask fra hånden, første bind kostede kun 12 dage. Grunden var, at meget kunne løftes over fra Jørgensens dagbøger, der ført livet igennem fra dag til dag, ja, ofte fra time til time, gennem hele hans voksne liv kom til at omfatte o. 1200 hæfter i lommeformat.

Efter planen skulle værket omfatte fem bind, sluttende med Jørgensens audiens hos paven i 1913. Her var "den religiøse Kamp [ført frem] til et Hvilepunkt" og "Intelligensens søgende Uro [opløst] i Dogmets Fred". Men så ville læserne jo gå glip af, hvordan omvendingen påvirkede og udformede Jørgensens liv efterfølgende, for bevisførelsen, så at sige. Han kørte sur i det, da han kom til hustruens opgør med katolicismen.

Da kladderne (de første versioner) til disse to bind er bevaret, kan vi se bagom de trykte bøger. Hustruen Amalie skulle efter at have oplevet ham

på talerstolen ved 25-årsjubilæet for *Vers* (1887) have set ham som "et Skadedyr", der "burde dræbes". Hun truede ham med at drage deres mange børn bort fra den katolske kirke, han vaklede, men endte med at stinde sig og lade sig fastholde af denne mægtige magt. Det endte med, at hustruen og de to ældste børn gjorde ham det klart, at han måtte forlade dem og "blive borte for bestandig". Efter forhandlinger frem og tilbage mellem forlag og forfatter og indhentning af råd udefra blev enden, at *Guds Kværn* udkom, mens slutbindet blev holdt tilbage og hele ægteskabsstoffet tilslut nedtonet til en halv snes linjer, hvor Jørgensen i det væsentlige påtager sig skylden. At den "aandelige Søn", præsten Peter Schindler, blev pædofilianklaget, bidrog også til Jørgensens langstrakte tøven.

Guds Kværn slutter akavet med nogle digte og et kort tekststykke, "Hundrede Fold", genrebetegnet "En Vision". Angiveligt vandrer Jørgensen sammen med Mogens Ballins søn Jan fra Assisi op til La Rocca, hvis lille kirke Ballin i sin tid udsmykkede. Jan læser messen, akkurat 24 år efter, at faderen i følge med Jørgensen først gjorde turen derop. Der er den hage ved sagen, at følgesvenden ifølge det oprindelige manuskript var Schindler, at Jan Ballin først blev præsteviet en del år senere, og at Ballin-familien i øvrigt misbilligede denne udflugt over i fiktionen. Hvad Jan læser, forklarer visionens titel, Jesu ord om, at "den, som har forladt Hus eller Brødre eller Søstre eller Fader eller Moder eller Hustru eller Børn eller Agre for mit Navns Skyld, skal faa hundrede Fold igen". Visionen skulle, siger forordet til *Over de valske Mile*, "bevise for mig selv, at de Løfter, som er givet i Evangeliet, virkelig gaar i Opfyldelse".

Sidste bind skildrer Jørgensens omflakkende liv fra 1909 og frem til ankomsten i 1913 til Siena, hvor han møder Schindler. Kommentaren oplyser, at det var deres første møde, men af teksten fremgår, at de havde mødt hinanden nogle gange i København og rejst sammen til Louvain – og altså nu atter traf sammen. For den hellige Katarinas skyld gør de en rejse til San Quirico d'Orcia, hvor Pietro over to sider beretter om sin poetiske indvielse gennem Jørgensens digtsamling *Stemninger* fra 1892. Dagen efter bestiger de et borgområde, hvorfra hele dalen med Siena i horisonten kan overskues. "Nu er du i dit Rige, Giovanni," raabte Pietro gennem Stormen." Unægtelig en opulent slutning! Datoen må være 13. november. Henrik Wivel opregner flere forhold, der kan have styrket Jørgensen i opbruddet 1913. Mogens Ballin, der spillede en væsentlig rolle i udviklingen af den symbolistiske æstetik i tidsskriftet *Taarnet* og også blev "den direkte årsag" til konversionen i 1896, gjorde det under et samvær i Koblenz klart for Jørgensen, at hans livsførelse var sjusket og uværdigt, og at han burde eksilere sig og leve ene. Måske gav han også Jørgensen incitamentet til at skrive livslegenden.

I livsrevisionen kom to unge kvinder, Andrée Carof og Anita Renieri, til at spille vigtige roller. Med Carof, hvis katolske tro Frans af Assisi-bogen havde bestyrket, samlevede han til hendes død i 1933. Hun bragte ham tilbage på det af Ballin anviste spor, efter at han havde set sig lun på den danseglade kunstner Renieri. Hun er f.eks. til stede i den strøm af sanselig stemning, der løber under beretningen om den viljestærke Katarina. Hagiografien om hende blev da, stadig ifølge Wivel, et spejlkabinet for Jørgensen selv, også for legendeværket, hvor stemningsbårne tekststykker og skønsomt udvalgte citater fra dagbogen sammenknyttes. Begge steder fremskrives selverkendelse og dermed personlighedsudvikling. Først med Katarina bragt på plads tog han fat på sit eget liv, som han altså skildrer i en legende. Det vendepunkt, som han postulerer i november 1913, tør vi betragte som konsolideret i og med, at Andrée på symbolsk niveau havde besejret Anita og givet anledning til flytningen til Siena.

Den følgende del af efterskriften kortlægger forfatterskabet med dets store genrespredning. Hvad Jørgensen skrev før den officielle konversion 16. februar 1896 havde sine faser, fra stemningskunst associeret med månelyse frederiksbergske villaveje, over fascinationen af Brandes og af dekadencedigtningen til et symbolistisk opgør med retning mod en kristen, efterhånden altså katolsk forankring. Efter sagens natur summarisk beskrevet hos Wivel. Dette stræk er jo, hvad litteraturhistorieskrivningen især har interesseret sig for. Gennemgangen er genredisponeret: Romancer, lyrik, polemiske essays, hagiografier og reportager.

I lyrikken går udviklingskurven fra uafklarethed i debutsamlingen frem mod, at han i det såkaldte bekendelsesdigt efter en flirt med "Naadens Dronning" forsikrer den katolske gud: "jeg er i dine Hænder!" – men dog forbliver en tvedelt sjæl. Konversionen blev som bekendt af vennerne, i hvert fald Sophus Claussen og Viggo Stuckenberg, måske endda især Ingeborg Stuckenberg, opfattet som faneflugt. "Hvil i dig selv, i dit Væsens Fylde," formanede de ham. I polemiske skrifter kredsede han fortsat om spørgsmålet, i hvis hænder han egentlig var. Således ikke mindst i *Livsløgn og Livssandhed* – fremkommet lige før han søgte at give sit svar i livslegenden. I den fremstiller han sig, med Wivels udtryk, som "anfægtet helgen". Værket er omgivet af (andre) helgenbiografier, ikke blot de tre store, om Frans, Katarina og Birgitta, men også flere mindre, bl.a. et par bestillingsarbejder.

Det følgende afsnit indplacerer livslegenden i den bredere kontekst, i "tidens strømninger". Wivel trækker en linje fra fascinationen af den

symbolistiske dekadencelitteratur frem til konversionen. Længere tilbage finder man et stræk præget af solidaritet med den Brandes, der stillede sig forrest i Det Moderne Gennembrud. For så vidt forblev han tro mod Brandes også på dennes færd mod den aristokratiske radikalisme. Enig formentlig med ham i den berømte formulering om, hvad programmet fra 1871 var udløbet i. Det var den "mystiske" Nietzsche, som indfangede Jørgensen, midnatssangens digterfilosof, ikke hans dagklare tanke om det store menneske.¹

I *Tilskueren* især var det dekadencens gennembrudsfolk, tidligmodernisterne, i videreførelse af kritikere som Désiré Nisard og Theophile Gautier, han introducerede, og på hvis æstetik han funderede sin livsskildring, efter spor lagt ud af Joris-Karl Huysmans og Paul Verlaine. Kurven går "fra naturalistisk determinisme over symbolistisk æstetisme til katolsk spiritualitet", den aftegner med Helge Rodes udtryk et sjæleligt gennembrud. Wivel tillægger Jørgensens betagelse af den nervøse indtryksmodtagelighed, som skabte skønhedsformer, der var "afpassede efter vore Nerver".

Som bekendt samlede Jørgensen trådene i *Taarnet*, etableret efter fransk mønster. Jørgensen boede jo vitterligt i et tårnværelse, mens Huysmans' roman *Là-Bas* foregår i et klokketårn, hvor en flok ligesindede fører dybsindige samtaler, hvori litteratur og billedkunst går op i en højere enhed. Wivel gør fint og følsomt rede for, hvordan Jørgensen i programartiklerne gør det til kunstens meningsgivende opgave at skabe skønhed og æstetisk tilfredsstillelse, at pege på den verdensdybde, som de flade ånder ikke begriber, troen på en metafysik, osv., alt det fra symbolismemanifestet velkendte. Den tomme transcendens fostrer behovet for en mystisk fylde, som katolicismen kan levere. Mens sækulariseringen presser kirken i Sydeuropa, ruller en konversionsbølge hen over Norden. Jørgensens forfatterskab og hans indsats 1898-1902 som redaktør af ugebladet *Katholiken* bidrog formentlig hertil. Men korstoget var personligt og provokerede f.eks. ved brugen af Torquemada-pseudonymet, så det blev biskoppen for meget. Kirken havde efter hans opfattelse ikke brug for en skarp antiluthersk profilering. Men undervejs og i øvrigt fægtede Jørgensen på flere fronter: mod den radikale brandesianisme (*Politiken*), mod den lutherske trosversion (*Kristeligt Dagblad*), mod den dekadente symbolisme (Viggo Stuckenberg) og mod fremskridtsoptimismen (Johannes V. Jensens "maskinisme"). Et følgende afsnit beskæftiger sig med genreforholdet. Wivel trækker en linje fra Augustin over Rousseau og Goethe til Knausgaards performative biografisme, meningsfuldt for så vidt som Jørgensens værk gennemspiller og "rummer genrens historiske progression i sig og har træk til fælles med

de forskellige væsentlige selvbiografiske værker". Som kirkefaderen beklæder Jørgensen sine vildfarelser og beskriver sin omvendelse. Men herunder sker der en selvfordobling, hvor det skrivende jeg så at sige oplever det skildrede jeg som fremmed. Endvidere opererer Jørgensen med en "Forsynets Logik", hvilket aktualiserer spørgsmålet: "Er menneskets vilje fri og samtidig underlagt et guddommeligt forsyn?" Paradokset diskuteres i forbindelse med febersygdommen i Assisi 1899. Den begynder på 10-årsdagen for mødet med hustruen, hvad Jørgensen ser som forsynsforårsaget, men hvad man jo også kunne se som et rent og skært tilfælde. Og er det Amalie eller Gud, der tager hans hånd og bringer ham tilbage til livet? Mareridtet bliver senere skildret som en vision. Konversionen tre år før tegner sig nu som "en Omvendelse til Had", snarere end til kærlighed. En svensk forsker skelner mellem to slags konversioner. Jørgensens i 1896 afsluttede en intellektuel proces, den i 1913 afsluttede en eksistenskamp. En bevægelse altså fra Ernest Hellos "at tænke katolsk" til Léon Bloy's "at føle katolsk". Men hvornår nåede Jørgensen så langt? Ved sygdommen i 1899, ved Ballins opsang i 1913 – eller ved Andrée Carofs tilskyndelse til at skrive Katarina-biografien. Midt i mulighedsrækken befinder sig Jørgensens markante dagbogsnotat fra 14. februar 1909 om, at han stadig er elev af Georg Brandes, ikke af Jesus Kristus.

Livslegenden skulle som nævnt egentlig have været afsluttet med skildringen af Jørgensens juleaften i Rom – i den frihed i ensomhed, som Mogens Ballin havde ordineret. Således sker det da også i den forkortede andenudgave, men ikke oprindeligt. Tidligere juleaftener havde han fejret i familiens skød, en af de sidste dog sammen med den tuberkulose-ramte ældste søn på Vejlefjord Sanatorium. Men han havde jo nu stillet sig på moderens side.

Wivel gør sig også betragtninger over *Mit Livs Legende* som memoireværk, altså som en indskrivning af forfatterens historie i den større tids-historie, den, som biografien er indfoldet i uden dog at være helt uden indflydelse på. Her træder et mylder af navne frem, fra den bevidst "formindskede" hustru til forbillederne, Georg Brandes, ægteparret Stucken-berg, Sophus Claussen, August Strindberg og de katolske kaldsfæller, Mogens Ballin og pater Felice.

I det følgende afsnit karakteriseres livslegenden "mellem dokumentarisme og fiktion". De talrige citater fra dagbøgerne udgør et lag, der umiddelbart afspejler virkeligheden og tilfører fremstillingen autenticitet, også selvom der selvfølgelig er foretaget småjusteringer og omstemninger. Adgangen til dagbøgerne løste et praktisk problem for forfatteren, citaterne skabte autenticitet, også hvor de vedrørte forladte positioner.

Fremstillingen virker troværdig. De afvigelser fra dagbogsnotaterne, der er, kan skyldes diskretionshensyn. Jørgensen nedtoner uoverensstemmelser, og han anonymiserer de kammerater, han har været på bordel sammen med. Han bringer ikke Stuckenbergers seksuelle voldsomhed og i det hele taget detaljer om det mistrøstige i venneparrets ægteskab til offentlig kundskab. At Hamsuns overordentlige rolle i Jørgensens liv nedtones i andenudgaven, hænger vel sammen med nordmandens nazisme, men at det allerede i nogen grad sker i førsteudgaven, kan hænge sammen med hans amoralisme, der ikke rimede med Jørgensens katolske moralisme. Tilsvarende skildres Amalie, som han i øvrigt var utro, i hovedsagen som den, der gav ham "Hjemglæde" – indtil hun bryder med katolicismen, og tonen i dagbogsindførslerne bliver hadefuld, vel også fordi hun i *Ekstra-Bladet* lancerede en smædekampagne mod ham. I 1917 gør han en dagbogsbemærkning om hendes "usigelige Skøge-rahed". Ved revisionen af de oprindelige manuskripter til bind 6 og 7 blev kritikken af Amalie imidlertid som nævnt stærkt nedtonet og udfladet. *Mea culpa* ...

Endelig selvbilledet. Wivel fremdrager 1894-samværet med Sophus Claussen i Rapallo. I *Vælskland* træder livsanskuelsesmodsætningen (drift/moral) klart frem, mens dagbøgerne, hvor i øvrigt nogle sider er fjernet, ligesom også Claussens *Valfart*, bringer antydninger om flirt med en Carlotta, hvis katolske tro han med vennens udtryk har "perforeret". Forinden havde han i Augsburg, på vej mod Beuron, haft en affære med en Lina, så hans "augsburgske konfession" havde altså i denne sammenhæng med naturlighed og drift at gøre. Også fremstillingen af Johannes V. Jensen som "den vantro discipel" bidrager til det selvbillede, livslegenden skulle befordre. Endelig tager de katolske mentorer Bloy og Felice sig mindre entydigt positive ud i dagbogen end i selvbiografien.

Afsnittet om den forkortede 1949-udgave indgiver taknemmelighed over, at den ikke kom til at følge den engelske oversættelse, hvad Jørgensen først ønskede. Med tre mistede børn ihukom han ofte Amalies forbandelse om, at han ikke skulle få glæde af sit afkom, men Amalie og Andrée var jo nu begge døde og hans tro på kærlighedens og poesiens "skabende og frigørende kraft" blegnet. De tre årtier i Assisi havde forvandlet den følsomt stræbende Jørgensen til en paternalisk verdensmand eller embedsbroder. Værkets hagiografiske profil er blevet klarere.

Wivel opregner også forsonende træk. Brandes-opgøret er mildnet, billedet af ham som en vred kalkun på stranden, "naar de af ham udrugede Ællinger gaar til Søs", fjernet. Og hvad angår Johannes V. Jensen, så er det stærke opgør med ham som fremskridtsforkynder simpelthen

udeladt.² Jensen havde fået Nobelprisen, den fik Jørgensen jo ikke. Og måske forstod han, hvorfor det var sådan, det skulle være. Udgavesammenligningen føjer alt i alt små, men vigtige nuancer til det litteraturhistoriske billede.

Receptionshistorien er fortalt på grundlag af de mange anmeldelser, livslegenden bind for bind opnåede, og den generelt positive bedømmelse dér er videreført i den kritiske litteratur og i litteraturhistorierne. Om Sophus Claussens anmeldelser bemærkes, at de "vidner om kvaliteten af forfatteranmeldelsen som genre". Både han og flere andre fandt, at Jørgensens ellers kendetegnende agitatoriske og polemiske skarphed ikke er fremtrædende i selvbiografien. Sproget og stilen roses næsten uden forbehold i reklameegnede formuleringer: "Renere, ædlere dansk Sprog er der næppe skrevet", osv. Herudover overrasker værket's hudløst udkrængede sjæleskildring de fleste. Bekendelser skrevet med hjerteblood, der fra skriftestolen er rykket ud i offentligheden. Enkelte fandt dog modsætningsvist, at de var så åbenhjertige, at de snarere hørte hjemme i skriftestolen end på gader og torve. Interessen for værket er imidlertid aftagende, og f.eks. Frejlif Olsen betvivler i 1928 ærligheden og synes, at Jørgensens klynkerier vækker ubehag hos "naturlige Mennesker", mens Tom Kristensen synes, at bekendelserne ingen ende vil tage, og kalder Jørgensen en selvtugter. På Christian Rimestads guldvægt befindes det positivt, at livslegenden myldrer med skønne skildringer, som gives "bestandigt Liv i Kunsten", og at "Selvanalysens ubarmhjertige Hvashed" interesserer psykologisk. Hvad angår det genremæssige, er der en del terminologisk usikkerhed, men bred enighed om, at forfatteren har blandet sandhed og digtning og altså, som én bemærkede, skrevet "en Selvbiografi i Romanform". Frejlif Olsen mente: "et herligt Kunststykke".

Litteraturhistorikerne har langthen overtaget samtidskritikkens forbehold, mestendels de milde. Vilhelm Andersen ser legendebogen som et sidestykke til H.C. Andersens *Mit Livs Eventyr* og jævnfører den i selvoptagethed indestængte Jørgensen med den evindeligt vandrende Ahasverus. Og Emil Frederiksen, der selv havde en katolsk *faible*, opfatter værket som "et stort lyrisk-kritisk Essay" om et liv styret af "de Kræfter, som udgør den aandelige Virkelighed i de ydre Kendsgerningers Spil". Ejnar Thomsen taler om "det hensynsløst abenhjertige og selvbespyttende Bekendelsesværk", som han dog angiveligt forsoner sig med. W. Glyn Jones mener, at Jørgensen først via Andrée Carof fandt et "sandt grundlag" – forsynstroen – for værket, og desuden nævner han, som den eneste, kardinal John Henry Newmans *Apologia* blandt dets forudsætninger. Også F.J. Billeskov Jansen og Erik Skyum-Nielsen anser, at det

som hos Andersen er "forsynet, der mager alting til det bedste" – men jo på baggrund af periodetyperiske forhold. Disse skitseres også af Torben Kragh Grodal i "den grønne litteraturhistorie", hvor værket nærmest læses som kilde til Jørgensens liv før konversionen, mens Johnny Kondrup fremhæver livslegendens slægtskab med de tre helgenbiografier og kalder den "et hovedværk i moderne erindringslitteratur". Det seneste bidrag af denne type er Henrik Wivels eget fra 2009, der betegner værket som "dansk litteraturs største og mest hensynsløse bekendelsesskrift" og tillige som "et dannelsesmæssigt illusionsnummer af forfærdende radikalitet" – et signalement, som den foreliggende efterskrift altså konsoliderer og nuancerer.

Efterskriftens sidste afsnit skitserer virkningshistorien. Som tilstrækkeligt bekendt afstedkom Johannes Jørgensens kritiske virke op mod og via *Taarnet* et sjæleligt gennembrud sammenligneligt med det af Brandes foranledigede moderne gennembrud. Traditionen slår ud som *Heretica*-modernisme og spøger hos senere tidsskriftgrupperinger med tværkunstnerisk ambition ("fælles patosformler, tusmørkelød og transcenderende religiøs længsel"). En anden inspirationslinje går ifølge Wivel fra Johannes V. Jensen til Tom Kristensen og måske videre frem.

Hvad specielt *Mit Livs Legende* angår, postuleres, at værket – eller Jørgensen – "ved eksemplets magt" – bidrog til konversionsbølgen omkring 1900 (Sigrid Undset, Halldór Laxness m.fl.). Lidt af æren tillægges dog svenskfifte Helene Nyblom, datter af maleren Jørgen Roed, konvertit fra 1895. Wivel peger også på flere yngre og fremhæver med særlig entusiasme Thorkild Hansens dagbogsbaserede erindringer, i hvilke *Mit Livs Legendes* rolle er "betydelig og forbilledlig". Hvor Hansen i *Søforhør* gør status, sker det med reference til Jørgensens centrale formulering tidligt i livslegenden: "Derhen, hvor du inderst inde vil, kommer du altid." *Over de valske Mile*, ad milelange veje, som bindets titel er og betyder, når Jørgensen derhen, hvor han kan lægge pennen fra sig og takke egenviljen og det guddommelige forsyn, hvad Hansen altså gouterer og afstikker sin kurs efter.

Tekstredegørelsen hæfter Elise Juul for. Den tilgodeser først og fremmest værkets tilblivelseshistorie, herunder forholdet mellem dagbogen og den udgivne og nu genudgivne tekst. Herudover forelå der oplysninger i og formuleringer fra personligt vinklede artikler og bøger, som der kunne trækkes på og sakses fra. Mogens Ballin havde i 1913 opfordret ham til at skrive sit livs "Roman", og i begyndelsen af 1916 havde han titlen på det rene og var i gang. De seks første bind udkom i regelmæssig

takt 1916-19, mens det sidste bind af allerede berørte grunde ikke udkom før i 1928. Kun kladdematerialet til de to sidste bind gør krav på større interesse netop på grund af udskydelsen og omskrivningerne. Krigen gav anledning til komplikationer med manuskript- og korrekturudvekslingen, der skete bl.a. via ambassaden i Paris. Der foreligger en del breve til belysning af disse forhold. Redegørelsen omfatter også en minutøs udredning af forholdet mellem de to udgaver.³

Og så er udgaven naturligvis grundigt kommenteret, siger og skriver over præcist 269 sider, selvom der som anført har fundet en vis udvælgelse sted, hvad angår samtidige historiske og kulturhistoriske forhold og den omfattende litteratur, som Johannes Jørgensen refererer til og citerer fra.

Endelig rummer kommentarbindet et par selvbiografiske faktalister og en række erindringer af "Professorinde Amalia Johs. Jørgensen", som hun i 1928 offentliggjorde i *Hver 8. Dag*. Den sidste artikel lovpriser veninden Agnes Henningsen, der som ung var "intet mindre end vidunderlig". "Intet Under", tilføjer hun, "at denne spinkle spirituelle unge Frue blev beundret baade af Kvinder og Mænd, og ogsaa J.J.s stakkels letfængelige Digterhjerter bankede en Tid lang, ganske vist haabløst, kun for Fru Agnes." Så kom også det på plads!⁴

NOTER

- 1 Jf. Henrik Wivel, "Bedste venner, dødsens fjender. Georg Brandes og Johannes Jørgensen, diversitet og parallelitet i to forviklede livs-skæbner", i *Novembersjæl. En antologi om den unge Johannes Jørgensen*, 2016, s. 59-84, i min anmeldelse i *Nordica*, bind 34, 2017, s. 275-82, omtalt som "bogens vægtigste bidrag".
- 2 Jf. Aage Jørgensen, "Johannes Jørgensen og Johannes V. Jensen", *Nyhedsbrev* (Johannes Jørgensen Selskabet), 18. årgang, nr. 4, 2020, s. 3-9, en revideret version af Johannes Jørgensen-afsnittet i artiklen "Johannes V. Jensens valgslægtskaber" i *Den Store Jensen og andre præciseringer*, 2017, s. 9-129.
- 3 Jf. Elise Iuul, "Fra Johannes Jørgensens indre lønkammer", i *Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs Årsberetning 2018-2019*, 2019, s. 103-07.
- 4 Jf. Daniel Øhrstrøms samtale med Henrik Wivel i *Kristeligt Dagblad*, 16. november 2019.